

BALASSA PÉTER

A varázsnotesz

Követési távolság

Harald Weinrich: Léthé. A felejtés művészete és kritikája. Fordította Mártonffy Marcell. Atlantisz Könyvkiadó, 2002. 318 oldal, 2695 Ft

Sigmund Freud Feljegyzés a "varázsnoteszról" címu, 1924-es keltezésű rövid írásában arról értesíti olvasóját, hogy mostanában, akkortájt Bécsben kapható egy új író- és játékszer. E varázsnotesz elmés szerkezetként egyszerre működteteti a lejegyzés törölhetőségét és tárolható emlékezetét (SMS ante?) Weinrich kommentárja: "A varázsnotesz viaszrétege egyszerre hordozója a múlandó és a tartós emlékezetnek, vagy megfordítva: a múló és a maradandó felejtésnek." Harald Weinrich, az egyik legjelentékenyebb, noha nálunk talán nem véletlenül kevésbé divatos kortárs irodalomtudós 1997-ben publikált remek könyvében sokszor nemcsak textusokat, opusokat elemez, hanem efféle eseteket, tárgytörténeti példákat is.

Weinrich műve nagyszerű történeti munka, Auerbach, Curtius, Spitzer teljesítményének méltó folytatása, a humán tudományosság csaknem évszázada újramezdett átértelmezésének jegyében, annak önbizalmát, autonóm tudás-státusát helyreállító értelmében. Vagyis XX. század végi tudósként természetesen már hagyományként kezeli a század eleji-közepi megszabadulást a Történelem XIX. századi, historicista metafizikájától, történetfilozófiai spekulációitól (tehát a humántudománytól mint antikváriusságtól és monumentalizmustól). Ugyanakkor a jelenkori szellemtudományosság olykor idotlenített, anyagtalannodó, a történeti tapasztalás mibenlétérol és "ábrázolhatóságáról" olykor elgondolkodni sem hajlandó, önjáró nyelvi konstrukcióként működő tudománytermelésétől is szabad. (Tehát a tudománytól mint sajátos feledtetőgéptől, narcisztikus leváltósdítól, leleplezősdítől és leszámolósdítól is mentes, illetve a humántudománytól alapjaiban különböző természettudományhoz való törleszkedéstől is.) A mű ironikus és élvezetes sajátossága, hogy - Auerbachra emlékeztetve - a szóba hozott alkotásokat, ha

utalásszerűen is, de tematikus értelemben sem rest újramesélni. Ami nem pusztán elozékenység, hanem alighanem azon a nem indokolatlan gyanún alapul, hogy (tudós) olvasói sem emlékeznek egészen azokra a művekre, amelyek szóba kerülnek...

A könyv olvasása közben a recenzens egyszerűen magának a változásnak, változékonyságnak a leírási és értelmezői kötelezettségét és szabad szellemi örömét élvezte, no meg a kifejtésbeli egyensúly és arányosság művészetét. Anélkül, hogy a túleroltetett jelentés-adás és az ellenszegülő, lázadó olvasat olykor terméketlen fáradaival kellett volna bajlódnia. A szerző mindeközben olyan, a derridai írásfordulat után különösen időszerű alapkérdésekhez szól hozzá, mint a szóbeli emlékezet és az írásbeliség szembenállása (ez utóbbi mint az emberi feledés kiindulópontja), vagy mint a pontos emlékezőképesség és az alkotó - tehát felejtés, hátrítani kész - ingénium vélt vagy valós ellentéte, vagy mint a tárolás = felejtés napjainkbeli tudásszerkezeti problémája. Az a megállapítás tehát, hogy "történeti munka", kiegészítendő azzal, hogy a történeti tudományosság elméleti helyzetét újragondoló munka: "A szellem-és társadalomtudományok nem művelhetők a kellemetlen meglepetésekkel szemben biztonságot nyújtó történelmi tapasztalat nélkül .... anélkül, hogy visszahátrálnának a régi tudományosság memorializmusába, ugyanakkor nem kerülhetik meg a tudományos oblivionizmus játékszabályait és nyelvjátékait."

Weinrich az emlékezettörténet "árnyék-énjeként" tárja olvasója elé és értelmezi Léthé istenno gondolkodás- és irodalomtörténetét. Tíz fejezetben, nem teljesen kronologikus, inkább tipizáló rendben elemzi a felejtés-művészet (ars oblivionis) vitáját, ellentétét, kompetitív ellenmozgásait, tehát mélységes összetartozóságát az ars memoriae-val. Az antik példák (Szimónidész, Themisztoklész, Platón és Szent Ágoston), mint ahogy a későbbiek egy része sem egyszerűen a műalkotásként vagy filozófiaként elfogadott "magas" kulturális szövegekre hivatkoznak, hanem a lejegyzett oral history, a példaadó kulturális "pletykák", anekdoták tárházára, olykor még a folklorisztikus háttéranyagot is érintve (például Sancho Panza mondásainak korabeli néphagyományi eredete, a romantikus meseirodalom, az Ezeregyéjszaka stb.). Weinrich mindezzel jelzi, hogy mindenekelőtt közös emberi tapasztalásunk kétértelműségeiről és kétarcúságairól van szó, valamilyen szellemi cselekvésről,

amelyben a küzdelmes átjárhatóság erősebb a szétszakító dualizmusoknál. A "kultúra" szóbokra ezúttal elsősorban profán-világi értelmében használatos, kultikus-vallási alapjai, vonatkozásai még a görög s a bibliai fejezetekben, sőt a nagyszerűnek mondható, terjedelmes Dante-értelmezésben sem igen kerülnek elő - a szerző számára ugyanis az emlékezés és a felejtés kettős gyakorlata társadalmi-közösségi, tehát politikai tétjeiben gondolandó újra. A felejtés-művészet történetének leíró, értelmező, illetve kritikai nyomon követése Weinrich vélhető szándéka s jól kiolvasható felfogása szerint - anélkül, hogy tudományának alaposságából, gazdagon tárgyyszerű közvetítettségéből és határaiból egy jótányit is engedne - nem képzelheti magát politikailag semlegesnek, és ez a döntés: tudományelméleti állásfoglalás saját jelenkoráról. Abban a mértékben, amelyben a felejtés modernitásbeli - kezdetben, a XVII. század körül és a felvilágosodásban még szinte gyanútlan, sőt emancipatórikus hevületű, tehermentesítő, a történeti emlékezet autoriter túlnyomásától megszabadító - útja a XX. században két totalitárius politikai rendszerhez és utótraumáihoz, egy máig hatoló "sikertörténethez" vezetett. Ezen belül a jobb híján Auschwitznak nevezett, egyedülálló, hasonlíthatatlan betetőződéshez is vezetett, tehát mindenfajta történetmondást mint folytathatóságot, folytatólagosságot megszakító, s így a szellemet (a tudományt, a művészetet) végletesen veszélyeztető tapasztalattá vált. A felejtésben eredetileg benne rejlő és védelmezői által teljes joggal hivatkozott szabadság-lehetőség a szabadság szörnyszülőttjévé változhatott. Ebből a szempontból is fontos része a könyvnek a VI. fejezet (A felejtés művészete mint erőforrás), amely mások mellett Nietzsche-nek a felejtés megújító lehetőségeiről szóló, a XX. századot sokértelműen előlegező nevezetes, nagyszabású, felforgató, radikálisan kritikai esszéjét interpretálja (A történelem hasznáról és káráról - az Élet számára, 1873/1874).

A pusztító fordulat felelőssége természetesen nem a Nietzsche-i szöveget és megfontolást terheli, legyen az helyenként bármennyire provokatív és felhívás-szerű, hanem a mindenkor szövegeknek a "használatát" a politikai modernításban (a félreértés szélsőséges esete nem más, mint felejtés). A felejtés megalapozott szabadulása a felhalmozó memorializmustól pusztító és önpusztító programmá változik. Ennyiben az egész könyv a normatíván jelen-központú, az irodalom s a kultúra elméletét a történeti tapasztalás értelmezésével szemben vehemensen

kijátszó felejtő-tudomány kritikája, amely befejezetlen küzdelemként mutatja be ars memoriae és ars oblivionis átjárhatóságának zárlatait, vagyis veszélyeit, egészen a digitális tárolásig, mint sajátos, jelenkori felejtésig. Hogyan lehetne nem elfeledni és nem is visszasírni a varázsnóteszt, amely - Weinrich zárómondatait idézve - "mérsékelt politeizmussal" a két istenség, Mnemoszüné és Léthé oltárán egyszerre áldozik? Hogyan lehetne mégis csak játékos feladványként gyakorolni irodalom és gondolkodás e lehető legnehezebb retorikáját, poétikáját és politikáját?